

La casa Coll: Un típic cas de pairalisme català

Juan María Ferrer Figueras

La casa Coll es troba situada a Vilalba dels Arcs, petit municipi—no arriba als 800 habitants—de la comarca de la Terra Alta, a la província de Tarragona a 40 km de Tortosa.

Va pertànyer aquest municipi fins a la desamortització de Mendizábal al Sobirà Orde Militar i Hospitaler de Sant Joan de Jerusalem, de Rodes i de Malta, dins de la seva Castellania d'Amposta, i des de mitjans del segle XV fou capital de la comanda santjoanista de la seva mateixa denominació.

Hem dividit la nostra comunicació, que titulem «La casa Coll: un típic cas de pairalisme català» en tres epígrafs.

Permetin-me un incís que, tan sols en principi pot semblar intrús.

El número tres té connotacions molt singulars per aquells que estimem i peregrinem el Camí de Santiago, perquè foren tres els Reis Mags que guiats, tal com ho estem els pelegrins santiaguistes, per un estel, caminaren per poder adorar l'infant-Déu, esdevenint així els primers peregrins de la cristiandat.

En aquest sentit el professor Paolo Caucci, al Congrés Internacional d'Estudis Xacobeus celebrat el 1993 a Santiago de Compostela, feu notar la situació dels llocs de devoció dels Reis Mags, precisament, als camins europeus que duen a Compostela.

Doncs bé, al nostre Camí de Sant Jaume de l'Ebre aquesta coincidència té el seu clímax a Saragossa, on prop del Pilar, que no ho oblidem és el més important temple xacobeu de tota la cristiandat, després de la catedral compostelana, hom troba la seva altra catedral, la Seu, el retaule major de la qual presideix l'Adoració dels Reis Mags.

A la nostra comunicació, tornem a ella, el primer epígraf respon al passat de la casa Coll i sa pertinença al pairalisme català. El segon a la casa Coll a l'actualitat i l'últim a la seva projecció de futur, a allò que pretenem que sigui el seu esdevenidor.

També, d'alguna manera, en aquestes referències temporals, s'hi troba implícit el simbolisme dels Reis Mags: Melcior, que representa el passat, Gaspar el present i Baltasar el futur.

Entrem ja al primer epígraf de la nostra comunicació.

La raó històrica i la raó actual de les Cases Pairals

La profunda transformació que en tantes realitats i consideracions ha portat la Societat moderna, ha fer desaparèixer, o almenys que estigui a punt de fer-ho, una de les institucions, que per abastar gran part del seu espectre social, es trobava més arrelada a Catalunya: el Pairalisme.

La família catalana, en la seva accepció més ampla de vincles, llegats culturals i economia, tenia la seva expressió plàstica i sociològica a la CASA, la qual unia en la memòria vincular, al cabal mobiliari i als patrimonis, agrícola, ramader i de transformació, al titular actual amb les generacions que l'havien precedit i projectava la seva continuïtat vers el futur mitjançant la figura jurídica de l'HEREU.

CASA i HEREU eren els dos element nutrients del Pairalisme.

La visualització de les seves arquitectures, estructurals i formals, i la dels continguts culturals que contenien, dotaven a la CASA d'un missatge familiar, però també cultural, social i econòmic, que resultava necessari conservar i transmetre, i era l'HEREU el responsable principal d'aconseguir el cabal compliment de tots aquests mandats.

La CASA donava equilibri a la Societat catalana. D'això se'n deriva la protecció i l'arrelament dels que sempre va gaudir.

Pel seu fort arrelament a Catalunya, alguns, molt pocs malauradament, ens resistim a que la Casa, la nostra Casa, desaparegui i pretenem la seva conservació, adaptant-la, això sí, a noves comeses, diferents, si bé entroncades, si pot

ser, amb algunes de les funcionalitats que acomplí històricament.

La casa Coll com edifici familiar

La casa Coll es troba ubicada a Vilalba dels Arcs, petit municipi, que actualment no arriba a 800 habitants, de la comarca de la Terra Alta, a la província de Tarragona.

Situada al número 2 del carrer del Gall (Gallo, en castellà), corrupció de «Call», perquè era la via que portava a l'immediat barri jueu.

El solar que ocupa es de 356 m², amb façanes, a més del propi carrer del Gall, als carrers Major i de l'Àngel. Tanmateix, abans de que foren enderrocades, al segle XIX, les habitacions volades, a les quals al·ludirem, l'àrea de l'habitable era uns 70 m² més extensa.

La façana principal és la que s'alça al carrer del Gall, a la qual s'obren, en alçada, una primera sèrie de quatre finestres, protegides amb reixes, que es corresponen amb l'entrepant, destinada en el passat a estatge del majordom, i una segona ordenació de sis gran finestres, també guardades amb reixes, pertanyents a la planta noble. Dos d'aquestes finestres es troben actualment paredades i altres dues foren convertides, al segle XVIII, en balcons. Aquesta segona sèrie es continua amb una típica galeria catalana de quatre arcs damunt del propi carrer del Gall, perllongada amb tres més damunt del carrer Major. Fou oberta, al segle XIX, en enderrocar-se dues habitacions que damunt de bells i evocadors arcs apuntats cavalcaven damunt dels dos carrers i tancaven, amb gran encant, la immediata plaça de la Vila.

La façana es corona amb una sèrie de finestres que obren a les golfes i un petit ràfec que sembla que en substituï un altre de més envergadura, esmotxat, també, al segle XIX.

Les dues portes d'accés, al carrer del Gall, es troben emmarcades amb arcs de mig punt de llargues dovelles.

L'interior de la planta noble, com es gairebé una constant en cases de similars condicionaments, s'ordena en tres salons, els quals obren a la façana principal: el de protocol, al centre, i dos de laterals que tenen annexos sengles dormitoris. Un d'ells és l'anomenada «habitació de les dues alcoves», tan freqüent a les nostres cases catalanes, estava destinat a hostes i en ell va pernoctar i tenir el seu despatx el general Cabrera. Anys més tard faria el mateix el que

Rètol a la façana del carrer del Gall.

avui és Sant Enric d'Ossó.

La mateixa distribució es repeteix a la part posterior. Un saló central que dona pas a dos dormitoris, els tres amb obertures al carrer de l'Àngel. Per una tercera porta d'aquest saló, hom accedeix a l'oratori.

Aquestes dues àrees, anterior i posterior de l'habitable, es connecten mitjançant un pati interior que comunica amb les habitacions de servei i, per una escala, amb les golfes.

L'escala principal, si bé un xic desplaçada, marca la tendència d'influència clàssica, a ocupar el centre de l'edifici, acomplint amb això, a més de la seva funció d'accés a la planta noble, una finalitat distributiva, en actuar, mitjançant una galeria de bella barana, com element de comunicació amb algunes dependències, singularment amb el despatx, el qual, en haver estat destinat a notaria reial, necessitava un accés independent.

L'escala es troba estructurada en quatre trams, tots ells d'elevats esglaons formats amb grans carreus, i salvada amb unes grosses baranes de fusta tornejada. Es cobria amb una cúpula amb llanterna, destruïda durant la guerra

Casa Coll, façana al carrer del Gall.

Casa Coll, escala principal.

de 1936 i substituïda provisionalment en l'actualitat per un ample vitrall.

Pel que portem comentat, hom pot comprendre fàcilment que la casa es una construcció del segle XVIII. Tanmateix, a la planta del carrer, afortunadament, encara es conserven algunes de les seves estructures medievals, arcs de carreus, apuntats, de mig punt i escarçà, dos d'ells dotats, per la seva valentia constructiva, pel seu bon estat de conservació i per la seva situació, d'una gran excel·lència.

La casa Coll i els seus titulars

Des de la segona meitat del segle XIV —la qual cosa no vol dir que no ho fossin anteriorment—, els Coll apareixen documentats com a titulars de la Casa, amb D. Bernat Coll com a primer de tots ells, el nom del qual es repeteix en successives generacions als segles XIV, XV, XVI i encara al XVII.

A meitat del segle XVIII, mancat D. Francesc Coll de successió masculina, hereta la Casa la seva filla Donya M. Francesca Coll, que es casa amb D. Joan d'Ossó Català, Ciutadà Honrat de

Barcelona, succeint així els Ossó en la titularitat de la Casa i romanent en ella durant cinc generacions.

Es repeteix la situació anterior en no tenir al seu torn fill baró D. Ramon d'Ossó i de Montagut i heretar la casa la seva filla Donya Francesca d'Ossó i Cugat, a la qual, al seu torn, succeeix la seva filla Donya Concepció Figueras d'Ossó i, després, la seva besnéta, Donya Maria Ferrer de Ucelay, actual titular.

La Casa Pairal i el seu caràcter transcendent

Característica tipificadora de les Cases Pairals catalanes era l'acendrada religiositat de llurs famílies titulars, que es manifestava mitjançant actuacions i formes diverses.

Les advocacions marianes, els sant d'oració i les pràctiques devotes se'ns mostren diferents a les distintes Cases.

Això constitueix un fet important per a l'estudi històric de l'antropologia religiosa catalana.

A la Casa Coll hi havia una gran devoció envers Sant Francesc Xavier i un bell oli, de

considerables dimensions, amb el Sant navarrès missionant, que lluïa al seu saló principal, es traslladava cada any a l'Església parroquial per dur a terme davant seu la novena de la Gràcia.

També a Sant Bernat i Sant Ramon Nonat se'ls tenia enorme devoció. Baix la protecció del primer, per haver estat els cistercencs experts conreadors de la vinya i hàbils elaborant el vi, es troba el «Celler». I una imatge del sant mercedari presideix l'oratori de la Casa.

Al mateix oratori, hi ha exposada una nombrosa col·lecció de goigs en alabança de Santa Maria Magdalena, tots ells cantats a Catalunya, que ens parlen de la devoció de Vilalba envers aquesta Santa, la qual canvià el pom de perfums per la calavera de l'erm, i l'ermita de la qual, situada prop de l'Ebre a més de 20 km de distància, peregrinem tots els anys els vilalbins, per demanar a la Santa convertida «la salut del cos i de l'ànima», configurant una de les romeries més llargues i de major sabor ancestral de tot Catalunya.

Casa Coll, documents històrics.

Al propi oratori, una relíquia i un retrat de Sant Enric d'Ossó ens informa de la relació familiar de la Casa Coll amb el Sant Fundador de la Companyia de Santa Teresa de Jesús.

La religiositat de la Casa es fa palesa, a més, en el fet de que gairebé la totalitat dels seus quadres són de temàtica religiosa.

Però és la devoció a Maria la més ferma de totes. A l'escala principal ja se'ns mostra en tres titulacions diferents. La Divina Pastora, en unes ceràmiques que ens recorden que els ramats de la Casa Coll eren sota la seva protecció; Nostra Senyora de Gràcia, primera patrona que per tradició templera fou de Vilalba, es troba al primer replà, en una imatge de vestir amb mantell blau que ens fa al·lusió a l'estrofa del Virolai, «deu-nos abric dins vostre mantell blau», i la Verge dels Dolors, actual patrona de Vilalba i de la Casa, en una molt bella talla de l'escultor Subirats, presideix l'arribada a la planta principal.

Ja a l'interior d'aquesta, als seus salons i habitacions, apareixen diferents imatges en escultura, pintura, ceràmica i gravat, de la Verge de Montserrat i de la del Pilar.

Fundà la Casa Coll, al llarg dels anys, quatre Beneficis: el de Nostra Senyora de Gràcia, a l'Església de la seva advocació, el de Sant Antoni, a la Parroquial, el de la Verge dels Dolors, a l'ermita del Calvari, i el de Nostra Senyora de les Neus, a l'ermita de sa titulació, propietat de la Casa, que avui ho està baix la de Montserrat per haver acollit fins el seu trasllat a l'abadia montserratina, els cossos dels soldats del «Terç de Requetés de Nostra Senyora de Montserrat, morts a la Batalla de l'Ebre», en la Guerra de 1936.

Foren els rectors parroquials de Vilalba, D. Bernat i D. Gabriel Coll, ambdós doctors en Teologia, els que acabaren la construcció de la

Cambrà de Sant Enric d'Ossó a la Casa Coll.

bella església de Sant Llorenç, dotant-la d'una formosa portalada barroca, per la construcció de la qual dugueren a Vilalba Francesc d'Ibarqüens, mestre de la no menys bella porta de l'Església de Calaceit, el clauetejat de la qual va merèixer ser reproduït al «Poble Espanyol» de Barcelona.

Finalment, la Casa Coll va tenir vas sepulcral propi a l'Església parroquial.

Els Patrimonis agrícola, ramader i de transformació

L'extensió i estructura del seu patrimoni agrícola han estat els propis d'una Casa de tipus mitjà-alt a la comarca de la Terra Alta.

Les finques, totes elles de secà, que l'integren són 14 amb una extensió total de 100 Ha, indicatiu això d'una històrica excessiva parcel·lació, i essent els seus conreus la vinya, oliveres, ametlles i cereals, havent-se perdut el de l'avellana que fins el segle XIX tingué gran importància.

Les pastures eren explotades amb ramats propis, els quals es tancaven en una cleda, dins

del camp urbà, i en dues pletes, situades a les finques més llunyanes.

La tendència envers l'autarquia econòmica va fer que s'elaborés el vi necessari per al consum familiar, que era emmagatzemat, com els altres fruits recollits, a la mateixa casa. Uns petits, però molt bells, trulls, que encara perduren, uns graners recentment descoberts, i amples àrees dels baixos i de les golfes acomplien aquesta funció.

El Patrimoni moble

Fou la casa Coll una de les que amb més ardor defensaren la causa carlina a la Terra Alta durant el segle XIX, la qual cosa determinà que el dany sofert, com a conseqüència de les seves guerres, en son patrimoni moble fos nul.

No va succeir el mateix, malauradament, durant la Guerra de 1936. Una gran part d'ell es va perdre i, tristament, va succeir el mateix amb el seu esplèndid arxiu-biblioteca, en el qual es conservaven els protocols de cinc notaris, el de D. Pere Coll, del segle XVI, els de D. Joaquim i D. Carles Coll, del segle XVII, el de D. Vicenç Coll, del segle XVIII, i el de D. Josep d'Ossó i Coll, del segle XIX. Tota una valuosíssima documentació per a la història local de Vilalba i dels pobles de la seva Comanda santjoanista.

La seva projecció de futur

Dèiem al principi: «alguns, molt pocs malauradament, ens resistim a que la Casa, la nostra Casa, desaparegui, i pretenem la seva conservació, adaptant-la, això sí, a noves funcions».

Quines són aquestes noves funcions que assignem a la casa Coll i amb les quals pretenem que continuï acomplint una funció social, cultural i familiar?

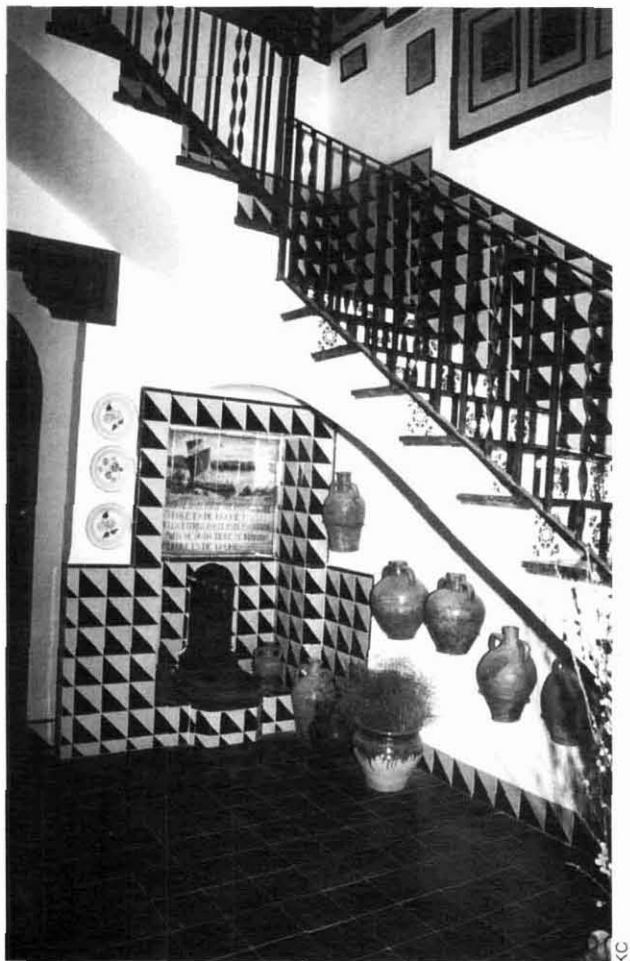
La funció per la qual estem, des de fa més de set anys, apostant decididament és la de convertir-la en EXPOSICIÓ PERMANENT I CENTRE COORDINADOR DEL CAMÍ DE SANT JAUME DE L'EBRE.

La Reunió que HISPANIA NOSTRA celebrà a Calahorra, l'any 1982, que fou, recordem-ho, «Any Sant Xacobeu», va tenir com a tema d'estudi, amb gran èxit, «Les Rutes alternatives del Camí de Santiago».

En ella vàrem presentar una petita comunicació en la qual reivindicàvem la recuperació del «Camí Xacobeu de l'Ebre», com a ruta de pelegrinatge a la tomba de l'Apòstol. Aquest camí

Sala noble a Casa Coll.

Casa Coll, interiors.

recollia als pelegrins que, procedents de la Mediterrània, havien desembarcat als ports de Tortosa, per, travessant la pròpia Tortosa, Xerta, Gandesa, Batea, Casp, Saragossa, Tudela, Alfaro i Calahorra, portar-los fins a Logronyo, on enllaçaven amb el camí francès.

En apropar-se el següent «Any Sant Xacobeu», el de 1993, constituïrem a Casp i, més tard a Tortosa, sengles associacions reivindicatives del Camí Xacobeu de l'Ebre i, juntament amb les dels Amics del Camí de Santiago de Saragossa, Tudela, Alfaro i Calahorra, aconseguirem interessar les autoritats municipals i les direccions generals de Patrimoni Cultural dels Governos de La Rioja i de Navarra.

Les quatre «Reunions Xacobeus de l'Ebre», celebrades a Calahorra, Tudela, Casp i Tortosa, amb assistència de llurs respectius alcaldes i dels corresponents directors generals de Patrimoni Cultural, han determinat que avui el «Camí Xacobeu de l'Ebre», el «Camí de Sant Jaume de l'Ebre», sigui un fet incontrovertible i la seva identificació i senyalització estiguin completes.

Fa falta, tanmateix, un Centre expositor i de

coordinació entre les diverses associacions i autoritats de les quatre Comunitats Autònomes, La Rioja, Navarra, Aragó i Catalunya, per on transita el Camí.

I aquestes són les tasques que, com abans hem dit, pretenem assignar a la Casa Coll.

No volem, però, que perdi el seu paper de Casa Pairal i conservem les seves habitacions més significatives.

A la seva estructuració de museu destinem la planta carrer, a «Els vins del Camí», que són, els de la Terra Alta, Baix Aragó, Camp de Borja, Riberes saragossana i navarresa i Rioja Baixa, per fer també bona, per el «Camí de Sant Jaume de l'Ebre» la recomanació de que «amb pa i vi es fa el camí».

A la planta principal, tres sales recolliran: la «Cartografia del Camí», «Maria al Camí», per ser l'Ebre el Camí marià per excel·lència, i «La dona al Camí», com a record i homenatge a les quatre dones que peregrinant a Santiago de Compostela, durant el fred mes de desembre de l'any 1381, reberen almoïna, a Gandesa, del rei Pere «el Cerimoniós». Unes belles ceràmiques escenifiquen aquest fet.

Finalment, a les golfes hi haurà dos altres seccions: «El Camí dels Estels» i «El Camí Esotèric».

Conclusió

Potser siguin les Cases Pairals l'últim esglaió dels edificis de propietat privada que, dins de la nostra Associació, anomenem «Cases Històriques i Singlars».

No tenen l'espectacularitat dels castells, no tenen la sumptuositat protocol·lària dels palaus, no tenen la bellesa escenogràfica dels *pazos*, *cortijos* i *masies*, ni tampoc, la majoria, la singularitat i prestanta amb els quals l'estil aragonès dota les cases *infanzonas*, a Aragó, o l'excel·lència que les grans pedres armeres proporcionen, a Castella, a les cases *hidalgas*.

Però no per això han de deixar d'ésser part importantíssima del Patrimoni Històric-Artístic d'Espanya.

No foren escenari de grans esdeveniments històrics, però formen part entranyable de la petita història local de gairebé tots els municipis catalans.

No són construccions grans ni cridaneres, però en un gran nombre de localitats catalanes, elles, juntament amb l'església parroquial, cons-

titueixen els únics elements arquitectònics dignes d'esment que han perdurat al llarg del temps.

No foren testimonis de convulsions socials, ans, al contrari, contribuïren a mantenir la pau social.

Llurs arbres genealògics no estan farcits d'heràldiques, però foren elements de cohesió familiar.

No tingueren grans patronats eclesiàstics, però transmeteren sense trasbalsaments, generació rera generació, la transcendència com a norma de vida.

En llur petitesa, demanem respecte i protecció per a elles, per a les Cases Pairals catalanes, amb l'únic condicionament que considerem fonamental i necessari, de que adoptin, com històricament ja ho feren, una funcionalitat social, d'acord amb el nostre temps i, encara més, amb el que ve.

El nostre agraïment :

A l'«Associació de Cases Històriques i Singulars» i a la Universitat d'Alcalà d'Henares per haver-nos permès exposar en aquest fòrum la nostra pretensió de que el «Camí Xacobeu de l'Ebre», el «Camí de Sant Jaume de l'Ebre», constitueixi la raó de futur de la Casa Coll.

I també, si més no, al Exm. Ajuntament de Tortosa i a HISPANIA NOSTRA, que en decidir que sigui en la pròpia Tortosa, la «XXI Reunió d'HISPANIA NOSTRA» i en ella s'estudiïn «Les Rutes llevantines del Camí de Santiago», el nostre «Camí de Sant Jaume de l'Ebre» rebrà la confirmació definitiva de via de peregrinació a la tomba de l'Apòstol de totes les Hispànies.

Vilalba dels Arcs, per a Alcalà d'Henares, a 12 d'octubre, festivitat de la Verge del Pilar, de l'any 1958 de la seva vinguda a Saragossa.

Bibliografia sobre Casa Coll

Armeria y Nobiliario de los Reinos Españoles. Entrada Ossó. Hidalguía, Madrid, 1955.

«Berrús, 1982». V.V.A.A. Casa Coll. Zaragoza. 1982.

«Berrús 1983». V.V.A.A. Casa Coll, Zaragoza, 1983.

«Capella de la Mare de Déu dels Dolors». Juan Mª Ferrer Figueras. Casa Coll, Zaragoza, 1978.

«Casa Coll. Museo del Camino Jacobeo del Ebro». *Boletín Informativo de la Asociación de Propietarios de Casas Históricas y Singulares* n° 3. Madrid, 1977.

«Cuentos del Bajo Aragón». Salustiano Yanguas Hernández. Grupo Cultural Caspolino, 1991.

«Cuentos y relatos aragoneses II». Salustiano Yanguas Hernández. Zaragoza, 1992.

«Cuentos y relatos aragoneses III». Salustiano Yanguas Hernández. Zaragoza, 1993.

«Església parroquial de Vilalba dels Arcs». Magda i Ramona Vidal. *Butlletí del Centre d'Estudis de la Terra Alta*, n° 0, Gandesa 1992.

«Gran Enciclopedia Aragonesa». Entrada: *Compañía de Santa Teresa de Jesús*. UNALI, Zaragoza, 1980.

«La Iglesia de San Lorenzo de Vilalba dels Arcs». Wilfredo Rincón, Alfredo Romero y Juan Ferrer. UNALI, Zaragoza, 1980.

«La Iglesia gòtica de Nuestra Señora de Gracia y las Ordenes Militares del Temple y de San Juan de Jerusalén en Vilalba dels Arcs». Wilfredo Rincón, Alfredo Romero y Juan Ferrer, Casa Coll, Zaragoza, 1981.

«Las brujas del bosque». J.M. Seia, Teykal Ediciones S.A., Zaragoza, 1982.

«Un verano triste». J.M. Dalmases, Teykal Ediciones S.A., Zaragoza, 1982.

«Vida de Santa María Magdalena». Facsímil del P. Jean Crisset. UNALI, Zaragoza, 1978.

Diversos fullers turístics editats per l'Illm. Ajuntament de Tortosa.